Írta: Szabó László
2011. október 06. csütörtök, 15:21 - Módosítás: 2016. október 12. szerda, 07:00

A jászeső
Egy természeti jelenség megörökítése Pólya Iván festményén

Ágyam fölött két olajfestmény függ. Egyik Szlányi Lajos alkotása és a szolnoki Tabánt örökíti meg, a másik Pólya Iván műve egy fák közül kivillanó tanyát mutat tornyosuló felhők alatt, a rásütő naptól erősen megvilágítva. [1] Kvalitásos képek. Értéküket számunkra külön is emeli, hogy apósom örömmel adott nászajándéka, s mert sok emléket idézett fel benne, kissé fájó szívvel vált meg tőlük. Ha hozzánk jött, el-elmerült nézésükben, s szívesen beszélt róluk, hisz fiatal korát idézték. Egyszer – jókedvű anekdotázó ember lévén – a képre tekintve érdekes történetet mondott arról, hogy járt ezen a szászberki uradalmi tanyán az uradalom gazdatisztjével, aki jó barátja volt. Elmesélte, mint hallgatták ki titkon a hodályban dohányfüzérek mögé búvja a dohánysimító kukások beszélgetését, akik érdekes történeteket és őszinte véleményt mondtak a gazdatisztről és a fiatal Kohner báróról, aki ennek az uradalmi tanyának birtokosa volt. Ekkor tudtam meg, hogy valójában mit is ábrázol a kép.

A kép középpontjában gyér fák közül kivillanó sárga falú épületek állnak, s a szászberki Kohner-major emeletes magtárát, egyéb épületeit és náddal fedett, fehérre meszelt végű hodályát örökítik meg. A tanya a kép egésze szempontjából nem fontos. Az épületek körvonala épp hogy sejthető, s a fák is erősen takarják. Nem a tanya megörökítése volt a festő célja, hanem egy különös hangulatú látvány; egy kezdődő vihar színorgiájának realisztikus megörökítése. A realisztikus jelzőt itt elsősorban nem a kép stílusára, hanem a természeti jelenség pontos megörökítésére vonatkoztatjuk. A színorgia pedig azt jelzi értelmezésünkben, hogy e természeti jelenséget a színek és fények különleges összeállása kíséri. A művészt ez a látvány, ez a tipikus impresszionista téma ragadta meg, s ennek mélyen rögzült emléke támad fel a festményben.

Mindezt azért fontos megemlítenünk, mert ez a természeti jelenség az úgynevezett *jászeső* v agy
kuneső
, ami valójában porvihar, mely nem jár csapadékkal csak erős széllel és hirtelen lehűléssel. Az Alföld északi peremén, középső részén (Dél-pesti, Dél-hevesi, Dél-borsodi síkság, a Közép-Tisza vidéke, Duna-Tisza-köze) igen gyakori jelenség május hó közepétől augusztus közepéig. A tájszótár szerint – mert a Nagy- és Kiskunságra, illetve a Jászságra és környékére is jellemző – kunesőnek, jászesőnek is nevezik, s kelet-nyugat irányban Debrecentől Kunszentmiklósig adatolják e néven a XVIII. század elejétől.
[2]

Nem nyomozzuk, hogy a jelenség kuneső vagy jászeső neve mikor bukkan fel először, elég az, hogy Debrecenből a már idézett
kuneső
név 1722-ből való. Ezt követően egyre gyakrabban tűnik fel, de sokszor úgy írják le később is a jelenséget, hogy magát a nevet nem használják. Másfelől különös, hogy a Duna-Tisza-közén mind a két név használatos. Móra Ferenc, kinek édesapja a Jászságból vándorolt le Kiskunfélegyházára következetesen a jászeső nevet használja még olyan területre vonatkozóan is, ahol feltehetően ez a név nem ismeretes. „A rab ember fiai” című kisregényében így ír arról, hogy mi ez a természeti jelenség: „Mikor megindul a szél valahonnan a Mátrából, a hajdú rónák szikes homokját a szárnyára szedi, s rázúdítja a lápra: az a jászeső. Erdőket elborít, falvakat eltemet: a szem megvakul, a fül megsiketül bele.”
[3]
1790-ben Keresztesi József naplójában a következő bejegyzést teszi Cegléd környékről: „Értünk estve Ceglédbe. Soha oly keserves útban nem voltam, mint ekkor 3 napig, mert a sebes hideg szél szüntelen fútt, mely miatt oly por vala, hogy a megvakulástól félhettünk, a szembejövő szekerek nem látszottak, hanem azon vettük észre, hogy a lovak összeütköztek s keveredtek.”
[4]
Hanusz István leírása Kecskemét környékéről egy századdal későbbi: „Amint a nyári nap heve 50 fokig is feltüzesíti a homokot, áthevült a fölötte nyugvó levegő és mozgásba jön, mint meleg kályhára tett papirkígyó, szárnyaira szedi a poszahomokot, hordja egész nap és csak este ül el. Amely pontokon több a fa kevés ereje van, de hatalmas buckások között, hol épít és ront. Kicsinyben számum szél ez és csak az az érdeme, hogy amely talajszerkezeteket a Tisza hegyvidékéből lehord és ártéren eltérít, a jászeső elhordja hozzánk és kövéríti vele homokunkat.”
[5]

Jómagam először 1968 nyarán találkoztam először homokviharral. A Kiskunságban gyűjtöttem Nyárlőrinc határában. Leszállván a buszról a Tanácsházánál, rövid tájékozódás után a *Feketébe* indultam (talaja miatt így nevezett határrész, ahol földművelő tanyák voltak). Délnek tartva a nyári forróságban a homok pusztát átszelő úton egy tanyán pihentem meg. Éppen juhsajtot készített a gazdasszony, s rakta ki az eresz alatt lévő deszkára száradni. Egy másfél óra múlva útnak indultam. Tiszta idő volt, az égen egy zsebkendőnyi felhő sem volt. A gazdasszony sem óvott attól, hogy útnak induljak. A Fekete nevű részhez közeledve (már látszottak az épületek) hirtelen észak, északkelet felől hűvös szél támadt, majd mikor visszafordultam láttam elborulni az eget. A szél egyre erősödött és homokszemeket is sodort magával. Szemben a nap teljes pompájában sütött. Kiadós zivatarra számítottam, de eső nem lett belőle. A homokot azonban rendesen hordta a szél. Jó fél óráig tarthatott, aztán láthatóan tovább vonult. Utólag visszagondolva úgy vélem, hogy a jászeső széle kaphatott el engem, mert tőlem nyugatra végig világos volt az ég és keletre sötétebb. Mivel a közelben fák sem igen voltak – néhány törpe nyár és olaj bokrot leszámítva – a szél erejére sem következtethettem. Mivel nem áztam el, nem ért nagy kár azon túl, hogy mindenem tele lett homokkal. A Feketébe érve nem kérdeztem meg senkitől, hogy mi lehetett ez a kis szélvihar. Ma már tudom. S emlékeimben kutatva próbáltam meg rekonstruálni a furcsa jelenséget. Jóval később, 1985.

júliusában mentem gépkocsival Kiskunmajsára. Ekkor viszont egy erős homokviharba kerültem Kecskemét és Félegyháza fele útján. A homokot az északnyugatról fúvó szél a műúton nagy erővel keresztbe vágta. Hátam mögött tiszta idő volt, s ahogy haladtam előre egyre jobban belekerültem a homokviharba. Mivel látni is alig lehetett megálltam és vártam, hogy elvonuljon előlem. Vagy húsz perc múlva indultam el újra, s az eredményt láthattam. Az utat néhol, ahol egy nagy darabon nem voltak útmenti fák vagy csak gyéren sorakoztak 10-15 cm homok borította az aszfaltot és csak lépésben lehetett menni, mert elfedte az útjelzéseket is. Az egyik oldalon kordonos szőlő is volt, amit igen megtépázott a vihar. Ekkor már tudtam, hogy ez a jász- vagy kuneső.

Meg kell még emlékeznem arról a porviharról, amelyet szintén gépkocsiból szemlélhettem. Fegyvernek és Karcag között északról délre hordta a szél a száraz port, a kocsiból alig lehetett kilátni. Pászmában fújt a szél, kb. 1-1,5 km-en át vezetett kollegám lassan „a látási viszonyoknak megfelelően”. A jász eső pászmákban való terjedését kétszer is megfigyelhettem.

Egyszer Egerből hazajövet Tenket elhagyva az úttól távolabb keleti irányban láthattam úgy a végighaladó porvihart, hogy magam nem kerültem bele. Nagy sebességgel, alacsonyan haladt a Mátra felől déli, délkeleti irányba. Jászberényt elhagyva a hídon túl áll a híres Szent Vendel szobor. Az út itt kétfelé ágazik: egyik Hatvan felé, a másik Jászárokszállás felé fut. Az árokszállási útelágazás után az út baloldalán szép feszület áll, mögötte hatalmas csipkebokorral. Egyik alkalommal, mert éppen virágzott, kiszálltam, hogy lefényképezzem a hatalmas bokrétát. Legalább fél tekercs filmet „pazaroltam el” a látványra. Fényképezés közben nem vettem észre a közelgő, Árokszállás felől tornyosuló fekete felhőt, a közelgő jászesőt. Nem maradt filmem, hogy azt is megörökítsem. Most azonban a közepébe kerülve érezhettem hidegét és nyelhettem porát. Ugyanezen az úton a jászdózsai elágazásnál is kocsiból nézhettem végig a tőlem balra végigsöprő rövid ideig tartó porvihart.

Máskor Füzesabony határában tőlem kelet felé száguldott végig a szürke porvihar. Fekete-fehér fényképet is készítettem róla, de nem vehető ki rajta a lényeg, s a sok magasfeszültségű vezeték is zavarja a látványt. Kár, mert az utóbbinak érdekes sajátossága is volt: az alacsonyan haladó porfelhőből dugóhúzószerűen egy előredőlő oszlop emelkedett magasra („mintha füstokádó nagy kémény haladna”). Eléggé távol volt, s bár kiszálltam mindkétszer a gépkocsiból sem szelet, sem lehűlést nem tapasztaltam. A por- vagy viharfelhőnek ezt a tovahaladó, oszlopszerűen felemelkedő részét nevezik Jászszentandráson, és Jászapátiban *sárkányfaroknak*. Jászdózsáról ezt a nevet nem adatolta Gulyás Éva, de itt is úgy vélik, hogy a pusztító erejű vihart, forgószelet a *garabonciás diák* bosszúból idézi elő: szétszórja a boglyákat, széna- és szalmakazlakat, kereszteket, asztagokat, letépi a háztetőket.
[6]

Ez azonban nem azonos azzal a porviharral, amit jászesőnek neveznek. A szippantó hatású, előre haladó, kéményszerű sötét légörvény a tornádóval azonosítható. A sárkányfarok valójában a tornádó légörvénye.
[7]
Akik mindkettőt látták, azok is ritkán tudják megkülönböztetni a két természeti jelenséget egymástól. Vidékünkön mindenképpen ez is gyakran fordul elő.

Utoljára hagytam azt az élményt, közvetlen megfigyelést, amelyről színes diát készített feleségem Gulyás Éva Zagyvarékas határában, s mint a festmény rokonát cikkünkben is közre adjuk. 1987-ben szép tiszta időben fényképezni indultunk kocsival a Jászságban. Gyűjtőútunk során az u.n. kisműemlékeket (útmenti keresztek, feszületek, szobrok, kápolnák) látogattuk végig. Jánoshidán pedig sikerült a Szent sír előkészületeit is megörökíteni. Végezvén Zagyvarékas belterületével a régi úton haladtunk az Újszászi-híd felé. Alig hagytuk el a baromfi feldolgozó telepet érdekes látvány tárult elénk. Előttünk haragos, kékes fekete felhők tornyosultak fölöttük fehér bárányfelhők úsztak a magasban, a hátunk mögül vakítóan sütő nap a fákat, a tárgyakat élénken rajzolta elénk; az országút kékes színű volt, a közlekedési tábla szinte világított. A haragos fekete színű háttér a tárgyak színeit még inkább kiemelte. A látványban mindketten felfedeztük saját képünket, amely a tőlünk északra alig 2-3 km-re volt valahai uradalmi központot ábrázolta. A színeknek ugyanaz a játéka, különös konstellációja. Szél nem fújt még, a levegő szinte állt. Fehér-feketével és színes diával több felvételt készítettünk a jelenségről. A legjobban sikerültet nyugodtan összevethetjük pontról-pontra a festménnyel.

Megfigyeléseim és az idézett leírások szerint a jászeső vagy kuneső hirtelen feltámadt csapadék nélküli nyári, meleg vagy forró időben keletkezett, rövid ideig tartó, gyorsan haladó szélvihar, amely a laza talajszemcséket (homok, finom por) kavarja fel és röpteti. A laza homokból nagy mennyiséget is képes szállítani. A porvihar erős lehűléssel jár, de elvonultával a hőség nemsokára újra feltámad. A leírások között találunk olyan porvihart, amely napokig tartott (Cegléd környékén 1790-ben), s Hanusz István kecskeméti leírása is ilyennek tűnik, illetve nagyobb távolságot hidal át. Gyűjtéseim és megfigyeléseim inkább arra utalnak, hogy kis távolságokat és rövid időt fog át az a porvihar, amelyet jászeső névvel illetnek. Hanusz István adatát Fodor Ferenc idézi úgy, mint a jászeső tipikus leírását. El kell ezért fogadnunk – geográfusról lévén szó –, hogy az idézett két tartósabb homokvihar (az utóbbit sirokkóhoz hasonlítja) is jászesőnek tekinthető. [8] Fodor Ferenc és Nagy Lajos Hanusz István példáját idézve a jászesőt, mint meteorológiai jelenséget részletesen indokolja is.
Július hó középhőmérséklete 21.8 C. „Legnagyobb a hőség július 19-e után, s ez eltart augusztus 8-ig. A hónap napjainak 81.6%-ban legalább a 24 fölé, 36,9%-ában legalább 30 fölé és végül 7.9%-ában már 35 fölé is felszökhet a hőmérő. Igaz, hogy az eső mennyisége a Jászságban júliusban sem csökken júniushoz képest, most is 53 mm esik átlagosan, de még ez is kevesebb, mint amennyi Hatvanban, vagy Egerben, vagy Nagykátán szokott esni. 103.2 mm

eső tudna itt e hónapban elpárologni, s ennek majdnem pontosan csak a fele esik, ezért júliusban legszárazabb itt a levegő, már csak 60% páratartalma lévén. Hajdan is júliusban száradt ki a rétség a jószág elől, most meg szinte téglává ég a kiszárított réti agyag, a homokon meg hatalmas porviharokat kavarnak fel az ekkor gyakori délnyugati, nyugati és déli szelek. Ezeket a porviharokat mondották egykor
„jászesőnek”
, amelyeket éppen olyan keserűséggel látott a hajdani pásztor, mint későbbi szántóvető utódja.” [9]
A Jászságot jellemző eléggé változatos talajfelszín fölötti légréteg különböző módon melegszik fel. A hőmérséklet kiegyenlítődése okozza a szelet, amely a laza homokos vagy száraz poros talajszemcséket felemeli a felszálló forró levegő szívóhatása és magával sodorja.
Az Állami Biztosító 1977-1986. között rögzített adatai szerint a homokveréses kár (a kifizetett kárértékek alapján) az
egész országban egyedülállóan magas. Ez igazolja a jelenség gyakori voltát és egyben jász- és kunső név jogosultságát is. [10]
Havassy Péter történész kollegám, aki éveken át vett részt Selmeczi László jászdózsai és jászágói ásatásán, s többször megért ilyen vihart, elmondta, hogy az ásatási munkások, akiket a környékről verbuváltak így magyarázták a jászesőt:
’A jászsági községek határa nagyon különböző. Még egy település határán belül is igen változatos a talaj. Vannak vizes- , homokos-, szikes-, fekete földű részek. Még a homok sem mindenütt egyforma (pl. van laza-, fosó-, sívó-, barna-, sárga-, agyagos homok). Ezek másképpen melegszenek fel, másképpen párolognak. Amikor nagy meleg van és minden kiszárad még a fekete földű részeket is finom por borítja (gyermekkorukban ebben játszottak). A különböző talajhőmérsékletű részek között indul meg a szél, felkapja a homokot, a port és viszi tovább. Ez a jászeső. Egy csepp víz sem esik belőle, de lehűti a levegőt.’
Mások a jelenséget azzal magyarázzák, hogy
’a Mátra felől indul meg a hideg levegő és hozza magával a port. Tiszta időben a szolnoki Toronyházból lehet látni a Mátrát, de Zagyvarékasra, Szászberekre is odalátszik tiszta időben.’
A már idézett Móra Ferenc leírás ezt az utóbbi felfogást erősíti meg.

Megismerkedve a jászesővel, mint természeti jelenséggel az egykorú leírások, a tapasztalat, s vélemények alapján, s megállapítva, hogy az ország mely vidékére a legjellemzőbb, illetve a Jászkunság területén milyen gyakori, nézzük meg, hogy a művész, Pólya Iván hogyan és milyen tulajdonságait, állapotát jeleníti meg festményén.

A festőt a látvány, a színek különös volta, ritka pillanatnyi együttállása ragadhatta meg. Mivel a festő maga is szolnoki volt, hihető, hogy nem először látott ilyet. Jómagam a város közepén, a harmadik emeleten lakom (Szapáry utca), nyaranta gyakran van e látványhoz hasonlóban részem naplementekor. Gyakran a mögülem (Nyugatról) sütő lemenő nap sugarai élesen és a színeket felerősítve világítják meg oldalról a házfalakat. Ha ellenkező irányban (Észak-kelet, Kelet) sötét borulás van (lehet esőt hozó felleg is) a színek még égőbbek. Az okker sárga is,

óarany vagy sötét narancs színű és szinte világít. A képen látható uradalmi épületek valóságos színe minden bizonnyal a *kincstári sárga*, azaz a monarchia középületeinek színe lehetett. Itt azonban a narancs sárgához, az óaranyhoz közelít és szinte világít. Ezt a hatást nyilvánvalóan a sötét, már-már néhol feketés zöld fákkal való együttállás okozza. Az előteret még élénk, árnyalatokban gazdag zöld szín uralja, árnyék nem vetül rá.
Kellő nappali fényben az apró lila virágok szinte virítanak a fű között. Az alacsonyan álló nap oldalról, majdhogynem alulról világítja meg a tanyát, a fákat. A képet mégis a felhős égbolt uralja. A halvány kék égbolt magasán hatalmas hófehér bárányfelhő úszik, jóval alatta (tehát alacsonyabb légrétegben, a földhöz közel) piszkos szürke por kavarog, mely valójában nem ölt szabályos felhő alakot. Egy-egy kis foltban a magasabb légréteg fehér bárányfelhője enyhén áttetszik. A fák törzsének hajlásából arra következtethetünk, hogy a szél – még porfelleg nélkül – már elérte a tanya környékét, s már cibálja vagy legalábbis mozgatja a fákat. A lombok kusza (’tépett’) állása legalább is erre enged következtetni. A kép – mint ezt Gulyás Éva fotója is mutatja – pontos, reális ábrázolása a természeti jelenségnek, ugyanakkor a megragadott sajátos hangulat nagy művészi erőt is kölcsönöz neki. A jelenség valóságos és művészi lényegét sikerült a festőnek megragadnia.

Mi pedig a Jászföld egy természeti jelenségének, a vidék és népe kapcsolatának egy újabb sajátos dokumentumát is tisztelhetjük benne.

IRODALOM

Egri Mária

1977 A Szolnoki Művésztelep. Budapest

Fodor Ferenc

1942 A Jászság életrajza. Budapest

Gulyás Éva

1976 Jászdózsai hiedelmek. Folklór Archívum 4. Budapest

Gy. Fekete István

2004 Tornádók Magyarországon. In: Honvédségi Szemle. 2004. 11. sz.

Móra Ferenc

1955 A Rab Ember fiai. Mindenki Jánoskája. Budapest

Réthly Antal

1970 Időjárási események Magyarországon. Budapest

ÚMTSZ

Új Magyar Tájszótár. Bp. I-V.

www. kartassonline.hu

---

[1] Pólya Iván (1889-1939) festőművész, a Szolnoki Művésztelep törzstagja. Testvérével

Pólya Tiborral (1986-1937) a művésztelep meghatározó egyéniségei voltak az 1920-30-as években. A „Pólya testvérek” vagy „Pólyák”, mint szolnoki lakosok a város és a művésztelep életében, a művészek társadalmi kapcsolatainak építésében is nagy szerepük volt; szinte külön korszakot jelentettek a Művészeti Egyesület életében. A sok műfajban kiválót alkotó Pólya Tibor mellett tehetséges testvéröccse elsősorban impresszionista frissességű, derűs tájképeivel tűnik ki. A művésztelep egyik nagy mecénása Kohner báró volt (Kohner Adolf a Művészeti Egyesület elnöke is). Pólya Iván olaj festménye – mintegy szoros kapcsolatukat is dokumentálandó – az ő szászberki birtokának majorsági épületeit örökíti meg. A festmény címét nem ismerjük. – Egri M., 1977. alapján. – Ezúton mondok köszönetet szakmai tanácsaiért Túri Zoltán földrajzos kollegámnak.

[2] Új Magyar Tájszótár

[3] Móra F, 1955. 63.

[4] Idézi: Réthly A., 1970. 370.

[5] Idézi Fodor F., 1942. 242-243. Bagi László: Kecskemét múltja és jelene. Kecskemét, 1896. 27. munkája alapján.

[6] Gulyás É., 1976. 94-95. A garabonciás diákra vonatkozó hiedelmek Jászdózsáról egyértelműen bizonyítják, hogy a néphit szerint ő idézi fel a hirtelen vihart és a felhőkben utazik. – 21. A forgószélben a boszorkány vagy a garabonciás diák utazik.

[7] Gy. Fekete I., 2004. – A cikk részletesen szól és leírja keletkezését, gyakoriságát, természetét és értékeli katonai, repülési szempontból.

[8] Fodor F., 1942. 243-244. – Megjegyezzük , hogy Fodor Ferenc könyvének az éghajlatra vonatkozó részében egykori tanítványa Nagy Lajos is sokat segített, s a jászesőre vonatkozó rész is kettejük egyetértésével és számításaival került megfogalmazásra. 239.

[9] Fodor F., 1942. 243.

[10] V.ö: www.kartassonline.hu 482-486.: A porvihar szakszerű leírását, a talajszemcsékre ható erők és az okozott mezőgazdasági károkat, ezek területi megoszlását tartalmazza.